

Nováková, Luisa

Slovo úvodem

In: Nováková, Luisa. *Proměny české pohádky : (k historii žánru ve čtyřicátých letech dvacátého století)*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2009, pp. 5-8

ISBN 9788021050266

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/104987>

Access Date: 11. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

*Pak jsem nechal pohádky ležet na podlaze dětského pokoje
a od té doby jsem nenašel žádnou knihu tak rozumnou.
G. K. Chesterton*

SLOVO ÚVODEM

V první polovině dvacátého století se literatura pro děti a mládež začíná postupně umělecky i společensky emancipovat, začleňovat se jako skutečně plnoprávná součást do kontextu naší celonárodní literatury. Literatura pro děti a mládež byla dlouho chápána především jako prostředek výchovný, pedagogický a estetická úroveň děl pro děti – i když se dočkala teoretického ocenění – byla považována spíše za něco okrajového, za cosi navíc. Moderní přístup k literatuře pro děti, sílící během první poloviny dvacátého století, klade čím dál větší důraz na její funkci estetickou, aniž by ovšem popíral její specifika, odvíjející se od zvláštních potřeb dětského čtenáře.

Podceňování nutnosti umělecké úrovně v knihách pro děti, její podřizování funkcím výchovného charakteru (mající kořeny v samých počátcích intencionální četby dětí a mládeže a výrazně posilované během celého devatenáctého století), chápání beletrie pro děti téměř jako hraničního útvaru, jakési beletrizované výchovné či naučné příručky, bylo blízce spojeno s podceňováním dítěte jako plnohodnotné osobnosti, s chápáním dětství jako pouhého nezbytného údobí, jež je nutno překleout na cestě k dospělosti a které není rovnocenné pozdějším obdobím lidského života, není obdobím svébytným.

Emancipace literatury pro děti a mládež jde proto ruku v ruce s emancipací osobnosti dítěte a přiznáním náležité hodnoty dětství. Přinejmenším v naší euroamerické civilizaci je tato emancipace do značné míry dědictvím dvacátého století, jedním z jeho dědictví pozitivních, byť se zdá velmi pravděpodobné, že k ní výrazně přispěla, nebo ji přinejmenším urychlila, otrásající historická zkušenost lidstva procházejícího nejprve první a poté druhou světovou válkou a nuceného vyrovnávat se s diktaturami, nebývalou politickou i lidskou zvrůlí, vyvražďováním či genocidami.

Návrat ke kořenům patří k osvědčeným cestám hledání opory a jistoty. Docenění dětství se v průběhu dvacátého století stalo jedním z projevů tohoto návratu, a to ani ne ve formě nostalgického ohlížení se zpět, ale ve formě hledání a vysokého hodnocení prvotního, málo deformovaného dětského světa.¹

¹ Přiznání významu dětství, případně trvalé existence některých aspektů tohoto stádia ontogenetického vývoje během celého života, tato schopnost alespoň částečně „zůstat

Počátky tohoto hledání a s ním spojeného přiznávání náležitého místa literatuře pro děti a mládež také u nás výrazně podpořila první světová válka a další vývoj je potvrdil. Postupné přizpůsobování a přibližování vývoje literatury pro děti a mládež a vývoje literatury pro dospělé vedlo k tomu, že začala být zvětšujícím se okruhem odborné veřejnosti i samých tvůrců nahlížena jako nedílná součást celonárodní literatury. Uvědomování si této nedílnosti se projevovalo především pozvolným uplatňováním náročných požadavků literární kritiky a jisté části dospělých čtenářů na knihy pro děti a mládež. V menší míře pak rovněž tím, že dětem věnovali pozornost také přední tvůrci literatury pro dospělé. Toto směřování se zvláště zřetelně začalo projevovat ve 30. letech a v nové společenské situaci po vzniku protektorátu získalo nový význam.

V době národního ohrožení po Mnichovu a za protektorátu zájem o literaturu pro děti nabývá zcela zákonitě výrazného společenského rozměru. Děti jsou totiž budoucností národa, jehož sama existence, nejenom svébytnost, je vážně ohrožena.

Důraz na děti jako příští občany přijímá rovněž komunistická moc po únoru 1948. Ale přístup k literatuře pro děti se opět mění. Touha po národní svobodě, spojená s prohloubením zájmu o děti na poli literárním, edičním a literárněvědném, přinesla v době okupace (přes problémy s cenzurou i – zvláště od roku 1943 – omezovanými přiděly papíru) naší literatuře pro děti a mládež možnost rozvíjet se, hledat, objevovat a kvalitativně růst. Totalitní přístup poúnorových let její vývoj poškozuje, omezuje a brzdí. Opět totiž nabývá krajní důležitosti aspekt výchovný, tentokrát ideologicky výchovný. Zaštiťovány rychle degradujícími velkými slovy a politickými hesly se vracejí utilitarismus i podcenění estetické funkce v dětské literatuře (snad jen s tím rozdílem, že obojí vstupuje nyní se socialistickým realismem rovněž do literatury pro dospělé, literatura pro děti tedy vlastně už není odstavena na okraj vývoje národní literatury, ale poněkud absurdním způsobem se znovu potvrzuje její nedílnost).

Poněvadž pohádku lze pokládat za stěžejní žánr literatury pro děti, snahy o prosazení požadavku umělecké kvality, pokusy o umělecky náročnou tvorbu i o větší zastoupení celonárodně oceňovaných autorů v literatuře pro děti a mládež se projevují výrazně právě na ní.

Za významný počín zde můžeme považovat už úspěšnou snahu Karla Čapka o sestavení a vydání souboru soudobých autorských po-

dítětem“ potom v praxi u autorů velice často vede k vytváření takové literatury pro děti, která je s to oslovovat jak děti, tak dospělé. Výrazně to platí např. o tak významných osobnostech světové literatury pro děti a mládež, jakými byla Tove Janssonová (počátek jejíhož poetického pohádkového cyklu o muminech leží, a ne náhodou, na kraji války, v roce 1939 – viz JANSSONOVÁ, T. *Cesta za tatínkem*. Praha: Albatros, 1999, Úvodní slovo, s. 5) nebo Astrid Lindgrenová a mnoho dalších.

hádek, třísvazkovou *Nůši pohádek* z let 1918, 1919 a 1920. Opravdovým předznamenáním moderního vývoje této větve české pohádky byly nejlepší pohádky Jiřího Mahena, jedním z jejích nejdůležitějších základních kamenů pak jsou pohádky Karla Čapka, respektive Josefa Čapka. Třicátá léta potom znamenají nejenom knižní vydání *Devatera pohádek*, ale rovněž vstup dalších zásadních knih do českého literárního kontextu: Vančurova *Kubuly a Kuby Kubikuly*, několika významných knih Josefa Lady nebo Sekorova *Ferdy Mravence*.

Ani literární pohádka v desátých a zvláště dvacátých nebo třicátých letech dvacátého století nezůstává stranou. Měla ve dvacátém století nač navazovat, poněvadž pohádky Boženy Němcové a Karla Jaromíra Erbena jsou právem pokládány nejen za základní díla četby mládeže, ale i základní díla české literatury vůbec. Na Erbena a Němcovou po svém navázal František Bartoš svou *Kyticí*, ve dvacátém století jejich dědictví rozvíjí také Bartošův následovník Václav Říha-Tille, Jan František Hruška, Jindřich Šimon Baar nebo Josef Štefan Kubín.

Oblíbenost pohádky a její význam v českém literárním kontextu, nepochybně převyšující význam tohoto žánru v mnoha jiných literaturách, vedla ovšem v ediční oblasti k nadprodukcí (navracející se v určitých vlnách) a často dokonce k diletantství při zpracování výchozích lidových látek (nejednou ovšem přebíraných z dřívějších literárních úprav) a k jejich nekonečnému rozměňování, i k neumělým pokusům v pohádce autorské, zabředlým do postupů výchovných pohádek-povídek století devatenáctého. Ve spojení se skutečností, že byla převyprávění lidových pohádek leckdy předkládána dětem v podobě výběrů edičně zcela nekonceptních a ke zvláštnostem dětského vnímatele nepřihlížejících, to vedlo k profanaci žánru a následně, celkem přirozeně, ke kritickým výhradám proti lidové pohádce a jejím literárním adaptacím, především pokud mají být četbou dětí. Spory o pohádku a její místo v literatuře vedlo už století devatenácté, ve dvacátém se však rozhořely s novou, nebývalou silou. Výrazně propukly roku 1913 a víceméně definitivně byly uzavřeny právě v letech čtyřicátých (a ačkoli nalezneme období bojů o pohádku také v jiných evropských literaturách, v souvislosti se specifickým postavením žánru v naší kultuře byl i spor o něj u nás intenzivnější než jinde²).

Výtky směřované k pohádce byly ovšem způsobovány také, a většinou prvořadě, utilitárně racionalistickým přístupem k ní. Při převládající preferenci tzv. realistické četby, která měla pomáhat připravit dítě na budoucí život, a zdůrazňovala proto tzv. praktické stránky života a společenské začlenění jednotlivce, jevil se mnoha kritikům pohádky tento

2 Jak tuhý život měl u nás boj o pohádku, probíhající v jakýchsi vlnách, si lze uvědomit i nad *Dětskou literaturou českou* Otakara Pospíšila a V. F. Suka (Státní nakladatelství, Praha 1924), v níž autoři pokládají spor za definitivně vyřešený, a to vítězstvím zastánců žánru (viz s. 77).

žánr ve své tradiční podobě jako únik od skutečnosti a leckdy i jako cosi pro osobnostní a rozumový vývoj dítěte přímo škodlivého. Toto naprosté nepochopení lidové pohádky vedlo rovněž ke specifickým požadavkům na pohádku novou, reformovanou (autorskou), služebnou – což přes různé pokusy a tápání v této oblasti přísně racionalistických pohádek-nepohádek vyvrcholilo až v pohádce socialistickorealistické.

Održenosť od skutečnosti byla označována za základní charakteristický rys pohádky nejednou i jejími zastánci. Tak například Karel Čapek v *Lumíru* roku 1930³ napsal, že „přímo k povaze pohádek náleží jistá poloskutečnost, odpoutanost od aktuální a blízké skutečnosti, uvolnění vztahů k reálnému a vážně uznávanému světu“⁴. Imaginativnost, fantazii a vlastní svět neshodující se v mnohém se světem existujícím okolo nás nelze samozřejmě pohádce upřít. Se vztahem k realitě samé je to však poněkud složitější.

Pohádka není v pravém slova smyslu ani Čapkovou poloskutečností, natož pak nějakou antirealitou. Je spíše specificky podaným podoběním o realitě, přesněji řečeno kódovanou výpovědí o podstatě reality – o základních principech lidského života, společnosti, světa, o nepřekročitelném řádu. Z toho zcela přirozeně vyplývá také pohádková „černobíllost“ – základy jsou totiž vždycky jasné – buď pevné, nebo chatrné, dobré, nebo zlé.

Čtyřicátá léta jsou ve vývoji žánru dědici let předchozích, zejména třicátých. Vést přesnou hranici mezi lety 1939 a 1940 nelze – mnoho knih vzniklých před okupací vyšlo později, z druhé strany pocit ohrožení národní existence byl u nás přítomen už na konci třicátých let, autorské osobnosti, které vstoupily do literatury ve dvacátých nebo třicátých letech, pokračují v tvorbě v letech čtyřicátých. Ta jsou léty tříbení hodnot, nového kladení otázek a pokusů o řešení otázek starých i léty nejasností a tápání.

3 Tento jeho esej, K teorii pohádky, byl posléze zařazen do knihy *Marsyas čili Na okraj literatury* (1931).

4 ČAPEK, K. *Marsyas čili Na okraj literatury*. Praha: Aventium, 1931. K teorii pohádky, s. 98.